

Med religionslærerforeningen til Midtøsten

Religionslærerforeningen tilbyr en studietur til Libanon og Syria til høsten. Temaet blir Midtøsten i en brytningstid, med vekt på forholdet mellom de religiøse gruppene i området. Turen går fra Gardermoen lørdag den 1. oktober og varer til lørdag den 15. oktober 2005.

Prisen for turen er 16 600,- som inkluderer fly, alle transporter, hotell i 3 eller 4 stjerners klassen, frokost, noen middager og guiding. Tips til vår sjåfør og flyskatt kommer i tillegg.

Turen ledes av Oddvar Tveito og Rannfrid Thelle. Oddvar er kapellan i Fjære og Rannfrid er Dr. Theol i gammeltestamentlig ekse-gese. Begge har et godt nettverk i Syria og Libanon, og har reist mye i området.

Fra programmet kan i korthet nevnes:

Besøk i flyktningleiren Sabra og Chatilla i Beirut. Møte med Hezbollah. Møte med gammel kanaaneisk religion og nåtidig drusisk religion. Besøk i Tyr. Vi besøker korsfarerborgen Krak des Chevaliers, Ugarit og de døde byer. Aleppo og St. Simeon fokuserer på eneboertradisjonen. Møte med kristne kirker og organisasjoner, og med dialog-miljøet i Tripoli. Aleppo, Palmyra og Damaskus tilbyr møte med ulike muslimske retninger, besøk i moskeer mv. Er du interessert i et detaljert program, ta kontakt med undertegnede.

Det er som kjent en noe spent situasjon i Libanon nå i vår. Våre turledere vil følge utviklingen nøye, og de har løpende kontakt med representantene for norske myndigheter i området. Vi kommer ikke til å legge ut på en reise som ikke kjennes trygg. Ved en eventuell avlysning av turen vil depositumet bli tilbakebetalt.

Meld deg på raskt og senest innen 20.05.2005. Medlemmer av Religionslærerforeningen som har betalt medlemskontingent i 2005 blir prioritert. Først når du har betalt et depositum på kr. 600,- til konto 97132633324 i Skandiabanken, føres du opp som deltaker. Send påmelding til Clemens Saers, e-post clemens@saers.com. Turen kan bli fulltegnet før 20.05.2005. I alt er det plass til 33 deltakere på turen og de som melder seg på først, sikres plass.

For et mer detaljert program og flere opplysninger om turen, se foreningens nettside: www.religion.no

Du kan også kontakte undertegnede.

Les mer om turen på foreningens nettside: www.religion.no

*Clemens Saers
Styremedlem og turkoordinator*

Jan-Olav Henriksen:

Religionskritikkens legitimitet – i et samfunn og en skole preget av pluralitet¹

Religion i vår tid kan nyte godt av at samfunnet utvikler en kvalifisert og nyansert religionskritikk, som er forankret i både filosofiske, teologiske og religionsvitenskapelige innsikter. En slik kritikk vil gjøre det mulig å forholde seg langt mer nyansert til religion enn det man ofte får inntrykk av at skjer i en tabloidisert offentlighet. Det kan også skape syn for at religion i vår tid kan være så mangt – og fyller mange flere funksjoner enn man umiddelbart skulle anta. Ikke minst med tanke på de ulike sosiale funksjoner religion i dag synes å ivareta, gir grunn til å tenke gjennom hva som kan være en god og velmotivert kritikk av disse funksjonene. Uheldige koblinger mellom religion og nasjonalisme er et godt eksempel på dette.

Vi opplever i dag at religion som fenomen setter mer preg på samtidsscenen enn mange ville trodd for 25 år siden. På den ene siden har vi en fornyet interesse for tradisjoner og kultur som religion i dag nyter godt av, fordi religioner på mange måter er forvaltere av mye av kulturarven. Dette synes å fylle et viktig behov i samtidskulturen. På den annen side er religiøse interesser sammenfiltret med mange av dagens politiske konflikter. Det skaper et bilde av religion som konfliktskaper og som grunnlag for irrasjonell fanatisme. Midt mellom disse to versjonene av religion står de grupper av mennesker som lever som troende og praktiserende reli-

giøse, uten å være verken voldelige fanatikere eller interessert i religion bare for kulturarvens skyld.

Om moralsk forankret religionskritikk

Å ta til orde for religionskritikk er noe man ikke tradisjonelt har gjort fra religiøst hold. Mange religioner er uvillige til å åpne seg for kritikk, fordi de regner med at de på en eller annen måte er forankret i noe guddommelig som er hinsides kritikk. Men de fleste religiøse bevegelser i vår tid vil likevel for eksempel være åpne for at det finnes *noen felles etiske verdier og normer* som kan gjøres gjeldende som gode moralske rettesnorer for alle mennesker. Dersom man har dette som utgangspunkt, vil en moralsk forankret religionskritikk ikke være noe som møter den enkelte religion utenfra. Den vil også være noe som fremstår som forankret i religionens eget etos.

I jødedom og kristendom finnes en slik moralsk forankret religionskritikk uttrykt allerede i profetenes kritikk av kulten i Det gamle testamentet, og i deres kritikk av konger og andre makthavere som brukte sine privilegier på bekostning av de svakeste. Den amerikanske religionsfilosofen Merold Westphal har pekt på at mye av det som gjelder som klassisk religionskritikk – det vil si bidragene fra Marx, Nietzsche og Freud – på mange måter er sekulariserte videreføring av denne formen for religionskritikk. Han

mener derfor at man med gode grunner kan se for seg en mer positiv anvendelse av disse tenkerne enn det man hittil ofte har vært villig til. Det kan gi anledning til en religiøs forankret selvkritikk – der representanter for religiøse posisjoner spør seg selv

- om de virkelig ønsker, eller bidrar til, å hylle mennesker inn i illusjoner i møte med en nådeløs verden (for eksempel herlighetsteologien i møte med alvorlig sykdom)
- om man søker sin egen makt og innflytelse øket, eller
- om man bidrar til å befeste urettferdige sosiale, politiske og kulturelle forhold gjennom opprettholdelsen av en bestemt form for religiøs praksis eller en spesiell etos (for eksempel undertrykkelse av kvinner, andre typer forskjellsbehandling).

Det er en viktig gevinst med å utvikle en form for religionskritikk som er forankret i ressurser som *den enkelte religion kan vedkjenne seg* som sine egne: en slik form for kritikk vil ikke kunne avvises som irrelevant eller som uttrykk for en eller annen misforståelse av hva denne religionen egentlig går ut på. Dette gjør moralsk forankret religionskritikk til en bedre form for religionskritikk enn den som summarisk avskriver religion som noe som kan forklares utelukkende med basis i ikke-religiøse faktorer. Slike former for rekonstruksjon av hva religion er, har lite bærekraft i møte med mennesker som er tilhengere av en religiøs retning. De vil kunne avvises med at «han har virkelig ikke skjønt noen ting». Da er man i virkeligheten like langt, selv om man kan ha et gyldig kritisk anliggende.

Om teologisk motivert religionskritikk

Den sveitsiske teologen Karl Barth hevdet i begynnelsen av forrige århundre at all religion sto under Guds dom. Bak det lå flere ting, men her er det viktigste erkjennelsen av at all religion også inneholder elementer av

menneskelighet i mer negativ forstand: religionen er menneskets forsøk på å sikre seg og sitt. Barth har dermed gitt språk til noe viktig: I rammen av protestantisk kristendom – og også enkelte andre versjoner – kan det være at tanken om at mennesket er en *synder* kan gi en ytterligere motivasjon for å være åpen for religionskritiske innspill: kristne er ikke mindre syndere enn andre, og de er like sannsynlige kandidater for å søke sine egne moralske klanderverdige interesser som enhver annen. Nettopp den religiøst motiverte interessen for å gjøre det som er rett, burde tilsi at man var villig til å la sin egen religiøse og moralske posisjon undersøkes i kritisk lys.

En slik form for kritikk vil imidlertid ikke være spesielt attraktiv for dem som av en eller annen grunn holder sin egen posisjon for å være ufeilbarlig. Men det er grunn til å spørre om forsøk på å representere en prinsipielt ufeilbarlig posisjon i dag ikke er dømt til å bli vurdert som en form for maktvilje. En slik prinsipiell posisjon er noe helt annet enn der en stiller sin egen posisjon frem som et alternativ til overveielse, og åpner for drøfting og kritikk. Da vil styrken og autoriteten i posisjonen kunne vurderes av alle impliserte parter. En posisjon som unndrar seg vurderingen av dens sosiale (og evt. moralske) funksjon, vil i rammen av en slik måte å tenke på diskvalifisere seg selv. Pussig nok vil den dermed også oppheve grunnlaget for sitt eget implisitte krav om å være sann. Sannhet er nemlig noe som pr. definisjon må kunne gjelde for alle – og over alt.

Det er imidlertid ett religiøst forankret motiv til som kan motivere til at religioner selv er åpne for religionskritikk: i jødedom og kristendom er mennesket i kraft av sin skapthet tenkt som et *endelig* vesen, som ikke kan overskue alle elementer i tilværelsen og se den under evighetens synsvinkel. En slik posisjon er forbeholdt Gud. Nettopp innsikten i mennesket endelighet og begrensethet gjør at man bør være åpne for andre perspektiver og tilnærminger enn den

man selv har i utgangspunktet. Da vil man ikke umiddelbart møte den som har ett annet ståsted med negative eller demoniserende holdninger. I stedet vil Den andre kunne stå som representant for det en selv ennå ikke har vunnet innsikt i, og kunne bidra på en positiv måte til en fordypet innsikt i hva ens eget religiøse ståsted må bety eller ikke trenger å bety i den sosiale sammenhengen. I praksis er dette noe mange mennesker erfarer at skjer i det øyeblikk de må forholde seg til andre religiøse tradisjoner enn sin egen. Slik sett kan møtet med Den andre ikke bare gi anledning til selvkritikk, men også til berikelse og fordypelse av eget standpunkt. Det er ikke vanskelig å tenke seg at tilsvarende strategier også kan motiveres med bakgrunn i innsikter som andre religioner forvalter.

Forutsetningen for å utvikle en internt motivert religionskritikk langs de linjer jeg har antydnet, er imidlertid at man er i stand til å skjelve på flere nivåer: mellom sin egen forståelse og dens begrensede og noen ganger forvrengte innhold på den ene siden, og saken selv på den andre siden. Man må skjelve mellom religionens substansielle innhold og dens sosiale funksjon, mellom ressurser og forståelsesformer gitt i tradisjon og overlevering, og den aktuelle anvendelse av dette. Det kan godt være at dette er krevende prosjekter for noen religiøse grupper og posisjoner. Likevel er det nødvendig for å gi religion er form for positiv funksjon og anerkjennelse i samfunnet, samtidig som man lever med erkjennelsen av at ikke ethvert religiøst uttrykk kan stå uimotsagt eller ukritisert bare i kraft av å høre hjemme i kategorien religion. For dem som mener vi trenger religion, bør det derfor være viktig å kunne si at vi også trenger religionskritikk.

Forandring og vekst – på ulike nivåer

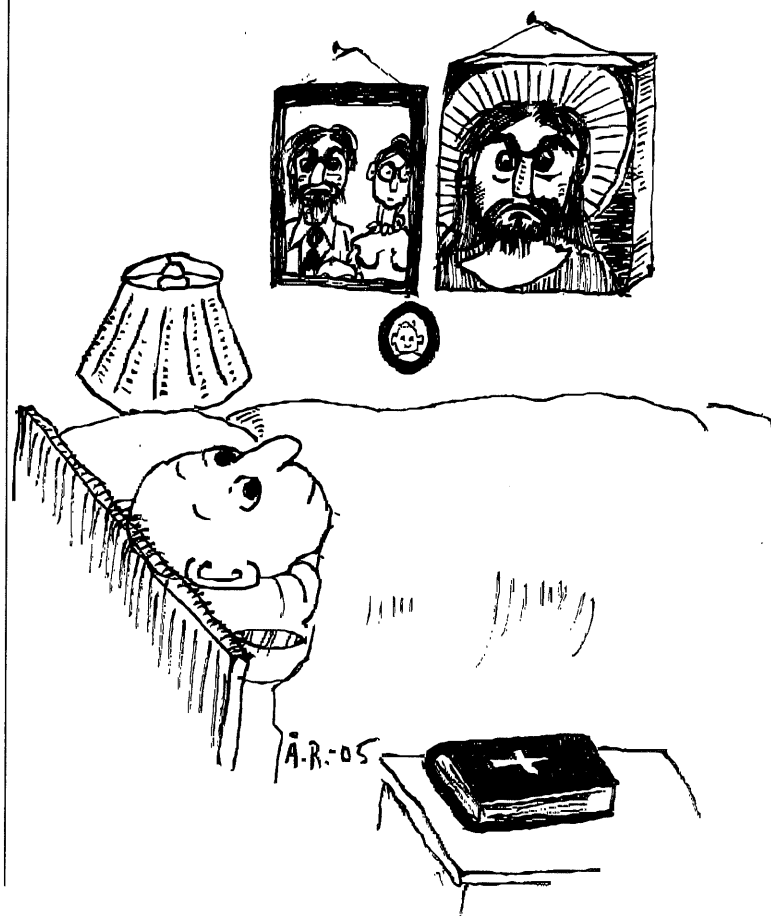
Selv om religion ofte forbindes med «evige sannheter» er det gode grunner for å se religion som noe som handler om menneskelig endring og forandring, gjerne også fokusert

på det vi løselig kan kalle menneskelig «vekst». De «evige» sannhetene henter sin kraft fra at de evner å gi mennesker ressurser til å tolke livet sitt og åpner for et meningsfullt – og sunt – perspektiv på seg selv. Til et slikt «sunt» perspektiv hører også å være villig til å forandre seg selv og sine oppfatninger, og ikke bare søke etter å få dem bekreftet ved å forskanse seg fra alternativer (noe som kan være en fristende, om enn ikke særlig klokke strategi i en pluralistisk kultur).

Som lærer i teologi gir jeg tidvis studenter andre og fremmede perspektiver på sin egen tro enn dem de har fra før. Siden de fleste av teologistudentene er troende, innebærer det også at de får sin egen tro utfordret, og det kan skje endringer som jeg slett ikke overskuer, men som jeg likevel noen ganger får høre om i ettertid. Grunnen til at jeg nevner dette, er at jeg vil avdramatisere det som noen opplever som truende ved å skulle forholde seg kritisk og «utenfra» til egen tro. Enhver som er villig til å lære mer, går nemlig til en viss grad gjennom prosesser som innebærer endring, kritikk, og utvikling i trosnivå. Det kan selvsagt også ha psykologiske konsekvenser – fordi teologi ikke bare kan handle og lærestoff, men som regel vil innebære at *egen tro direkte eller indirekte er tema*, noe som vil kunne ha både kognitive og emosjonelle følger. Uten at troen stilles overfor slike utfordringer, og evt. kritikk, står den svakere i møte med andre oppfatninger, og kan også føre til at den troende selv fungerer dårligere i en sosial sammenheng enn det egentlig foreligger muligheter for. Jeg skal forsøke å utdype det litt mer, fordi jeg mener dette også er en positiv begrunnelse for å arbeide med religionskritikk i en skolesammenheng:

Religion og normativitet – noen kritiske utfordringer

«Det religiøse» kan forstås som noe normativt og utvidende i forhold til en selv – som også kan si en noe om hvem en skal være eller gjøre, og som setter en normativ dimen-

sjon på hva en skal utvikle seg til osv. Slik sett tegner den religiøse forestillingsverdenen mennesket inn i en spenningsfull sammenheng av faktisitet og normativitet. Det gjelder ikke bare å bli bekreftet, men også å bli utviklet og vokse til noe mer enn man allerede er.

Dersom det normative elementet i religionen utvikles for sterkt, kan det selvsagt slå tilbake på den måten at individet generelt opplever at det ikke lever opp til forventningene, eller det kan også være at ens egne erfaringer ikke stemmer overens med dem som presenteres i den religiøse «dogmatikken». Slike spenninger kan føre til at mennesker trekker seg tilbake fra etablerte, normativt pregede former for religion, og mer går på jakt etter religiøse ytringsformer som bekrefter dem uten å se deres liv i lys av et

ytte, normativt mønster. Det er rimelig å se deler av den nyreligiøse bevegelsen som uttrykk for nettopp dette. Denne bevegelsen fungerer kritisk i forhold til måten vi blir sosialisert på i et moderne samfunn, og utfordrer mennesket til å utvikle et høyere selv, der det er mer i overensstemmelse med sine muligheter og kan ta ut mer av sitt vekstpotensial. Denne bevegelsen er derfor også kritisk til former for normativ og dogmatisk religion som sier hvordan det «egentlig» skal være eller hvordan du bør leve. Den legger vekt på av hvert individ skal finne «sin vei», og oppdage hva som «virker for deg».²

Styrken i disse nye religiøse formene er at de er erfaringsforankrede på en annen måte enn mye tradisjonell religiøsitet i dag oppleves. Mange mennesker opplever at tradisjo-

nell kristent preget religiøsitet i liten grad bidrar til å tolke deres erfaringer eller åpne for en opplevelse av det ekstraordinære – noe som går ut over det «ordinære selv». Derfor vil bevegelser som gir sjansen til å fokusere på og bekrefte egen erfaring, og åpner for å gjøre egenutvikling og selvrealisering til tema, kunne få stor oppslutning. Det er heller ikke tvil om at dette er en bevegelse som forsterkes ytterligere av at tradisjonell religion, etter hvert som den ikke har bidratt til å tyde menneskers livserfaringer lenger, i stadig større grad har måttet understreke den normative dimensjonen i egen lære, nettopp fordi den ikke umiddelbart ble bekreftet av erfaring.

Kritikere av nyreligiøsitet vil kunne si at den blir selvsentrert og narsissistisk. Men det er liten grunn til å regne med at den er mindre tvetydig med tanke på sine funksjoner enn andre, tradisjonelle former for religion er: den kan bidra til at mennesket tar det å arbeide med seg selv mer alvorlig, og dermed også åpner opp for å kunne møte andre mennesker bedre. Samtidig kan dette selvsagt også bidra til en form for selvsentrert opplevelsesjakt der det til sist ikke handler om andre enn meg selv. Men i det vil den altså ikke være spesielt forskjellig fra normative, erfaringssentrerte former for religion som legger vekt på at lykken er å finne ved å delta i fellesskapet eller tro på miraklens mulighet mot all fornuft. Skal tradisjonelle former for religion i dag ha noen fremtid, må de ta psykologiske betingelser for menneskelig vekst og utvikling på alvor, slik at det blir en fruktbar spenning mellom «det indre og Den andre» – som gir mennesket sjansen til å kjenne både seg selv og Den andre bedre på lengre sikt, og ikke bare forholde seg til enten normative fordringer eller til noe som utelukkende handler om selvbe-kreftelse.

Hvordan religionen kan ødelegge moralen

Religion og moral er for mange mennesker

knyttet tett sammen. Det hender til og med at mennesker tror at man må være religiøs anlagt for virkelig å ta moralske spørsmål alvorlig. Det er en feilaktig oppfatning av mange grunner. Men religion har utvilsomt en betydning for etikken, ikke minst fordi den knytter sammen menneskesyn, normative reguleringer, og muligheten for å etablere og ivareta en sosial identitet. Alt dette trenger vi som mennesker. Ved å knytte disse elementene sterkt sammen, kan religion også fungere som en sterk motivasjonsfaktor for moralsk handling. Slik sett kan religionen bidra til å gi moralen bedre sjanser.

Men det er også grunn til å ta noen sterke forbehold når det gjelder religionens bidrag til å sikre moralen gode vilkår. Religiøse posisjoner kan nemlig brukes til å skape og underbygge forståelsen av ens egen posisjon som privilegert i en eller annen forstand, slik at ordet «vi» som stifter menneskelig fellesskap og møte med dem som ikke har de samme oppfatninger som oss, ikke blir et inkluderende, men et ekskluderende «vi». Det skjer når «vi som er kristne / muslimer / hinduer / humanetikere» stilles overfor de andre på en måte som konstruerer grunnleggende forskjeller mellom menneskers evne til å være moralske subjekter. Det kan for så vidt skje like ofte når en humanetiker vurderer en kristen for å være ute av stand til å se moralske spørsmål klart fordi hun er forblindet av gudstro, som når den kristne hevder at humanetikerne og ethvert menneske på grunn av synden ikke kan komme til moralsk innsikt. I begge tilfeller er faktisk den religiøse posisjonen med på å forhindre anerkjennelse: Humanetikerne bruker den (hos den andre) som argument for ikke å ta henne alvorlig, mens det for den kristne blir en måte å skape seg en illusjon om at moralsk kunnskap er noe som bare kan innvinnes gjennom et bestemt forhold til (den kristne) Gud. Dermed holdes den som ikke deler hennes forhold til Gud, også utenfor gruppen av dem

hun regner med kan bidra med moralsk innsikt.

Slik sett bidrar sammenkoblingen av religion og moral til å ødelegge det moralske fellesskapet som er nødvendig å utvikle for at moral skal få sjansen til å bli virkelig rotfestet i oss, og lære oss anerkjennelse også av dem som er forskjellige fra oss.

For å kunne etablere et «vi» som holder andre utenfor som moralsk relevante personer, er det nødvendig å være lydige mot noe som kan overstyre våre elementære menneskelige tilskyndelser i møte med andre. Vanligvis vokser det frem en form for gjensidig anerkjennelse mellom mennesker som møter hverandre og blir kjent – på tvers av ulikheter. Men sterke ideologier og religiøse overbevisninger kan forhindre denne dypt menneskelige måten å møte den andre på fra å vokse frem – dersom vi ved hjelp av vår religiøse og ideologiske forankring motarbeider disse naturlige impulsene i oss selv. Hvis «de andre» ikke er definert som noen som har noe felles med meg, er det lettere å holde dem fra livet med sin moralske appell om anerkjennelse eller ivaretagelse – og da skjer det med en tilsynelatende religiøs begrunnelse.

En særlig moralsk utfordring for religion er at den på en måte bygger på en selvforståelse som innebærer at «vi vet hvordan verden egentlig skulle være». En slik overbevisning kan virke til at vi ikke på tilstrekkelig måte er åpne for å forestille seg andre alternativer når det gjelder å fremme og ivareta det gode. Evnen til å forestille seg *realistiske alternative fremtider* er en viktig moralsk evne. Det kan også innebære at man må være villig til å la seg utdanne slik at man kan få et fordypet og mer omfattende syn på hva som skal til for å realisere det gode. Det skjer ikke dersom religionen ser veien til det gode som selvsagt og gitt, og uten behov for avstemming mot andre hensyn og erfaringer. Skal religion bidra til å sikre moralens sjanser, må den også hjelpe mennesker å bli i stand til å ta kritisk stilling

til sine egne vurderinger og handlingsgrunner, og ikke hindre disse i å endres eller bli erstattet med andre, dersom det skulle vise seg nødvendig. Det er dette barn må lære når de skal vokse i selvstendighet og innsikt i forhold til hva de får overlevert av foreldrene – og det er neppe gode moralske grunner for at ikke det samme også skulle kunne gjelde når det gjelder hva religionen burde gi mennesker mulighet for i forbindelse med sin moralske vekst.

Eksempler på at religion kan undergrave moral

Religion kan brukes til å undergrave moral på mange måter: Det finnes eksempler på at man forankrer etiske standpunkter i religiøs tro på en måte som gjør at man må dele troen for å forstå hvordan og hvorfor mennesker mener det de gjør. Vi har nok av eksempler på dette i Norge: Debatten om homofilt samliv og legaliseringen av det, har fra religiøst hold i stor grad vært preget av posisjoner som det ikke er mulig å forstå at det er reelle etiske begrunnelser for. Hvis man for eksempel ikke kan gi noen forståelig begrunnelse for å avvise homofilt samliv gir det heller ikke mennesker særlig sjanse til å ta de moralske posisjoner som finnes forankret i religiøse tradisjoner, på alvor. Dersom religion og religiøst forankrede posisjoner skal tas på alvor der moralske spørsmål drøftes og oppfatninger prøves, er det rimelig å forlange at det kan anføres grunner for dette, som også kan forstås av dem som ikke deler troen – og selv om de ikke uten videre vil være enig i grunnene. Men der grunner ikke gis, kan det heller ikke dannes et forståelsesfellesskap som drøfter hva som er tungtveiende og ikke i gitte spørsmål. Det gjelder for så vidt ikke bare spørsmål som homofilt samliv, men det kan også for eksempel gjelde spørsmål knyttet til hva som er rettferdig ressursfordeling i samfunnet.

Dette innebærer at vi mener det bør skjelnes mellom religiøse og moralske grunner

for en gitt normativ posisjon. Det som gjør en handling god er ikke at den er foreskrevet i en hellig bok, men at den bidrar til å virkeliggjøre noe som er et gode i seg selv eller, eller det motsatte: forhindrer noe ondt fra å skje. Med en gang man begynner å diskutere moralske spørsmål i lys av spørsmålet om goder og ondt, skapes det en form for drøftende fellesskap der alle kan ha en stemme og gi sine grunner og innsikter, uavhengig av om de deler religiøst ståsted eller ikke.

Det mennesker med religiøst forankrede moraloppfatninger ikke bør undervurdere i denne sammenheng, er hvordan den manglende begrunnelse for et moralsk standpunkt fra deres side bidrar til at man ikke tar religiøst forankret moral alvorlig. Det er altså ikke bare snakk om at de blir stengt ute fra et fellesskap av moralsk interesserte mennesker ved å unngå å argumentere på denne måten, men de stenger faktisk også seg selv ute fra dette fellesskapet. Det kan verken være i deres egen eller i noen andres interesse. For dem som da av ulike grunner er kritiske til religion, blir dette en gylden anledning på til å avvise noen former for moral som irrasjonell eller som «religiøs» – og dermed ikke verdt å ta på alvor.

Noter:

¹ Denne artikkelen bygger på flere andre arbeider

der jeg har publisert den siste tiden: delvis på en kronikk i Aftenposten i januar 2004, delvis en artikkel med tittelen «I spenningen mellom Det indre og Den andre» i *Psykologisk Tidsskrift* 1/2005, og dessuten kapittelet «Hvordan religionen kan ødelegge moralen» i A.J. Vetlesen og J.-O. Henriksen: *Moralens sjanser i markedets tidsalder*, Oslo: Gyldendal 2003. For ordens skyld gjør jeg oppmerksom på at selv om jeg skriver med basis i eksempler og stoff som i all hovedsak er hentet fra kristendommen, gjelder de saklige poengene jeg utfolder knyttet til religionskritikk like fullt også i andre religiøse sammenhenger.

² Se L. Woodhead (Ed.) *Religion in the Modern World*, Oxford: Routledge 2002, 362. Mer omfattende utfoldet er forskjellen på tradisjonell kristen religion og dens tilnærming til selvet, og nyreligiøse tilnærming til det samme, i P. Heelas og L. Woodhead: *The Spiritual Revolution. Why religion is giving way to spirituality*, Oxford: Blackwell 2005, særlig 12–32.

Jan-Olav Henriksen, professor i religionsfilosofi ved Det teologiske Menighetsfakultet i Oslo og professor II i KRL ved Høgskolen i Agder. Adresse: jan.o.henriksen@mf.no